Anna Lenartowicz-Zagrodna

Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka.

Studium języka zabytku

iáko praca wokopániu drzewá vkázuie owoc iego
ták słowo okázuie myśl sercá człowieczego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka.

Studium języka zabytku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Anna Lenartowicz-Zagrodna

Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka.

Studium języka zabytku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2015

Anna Lenartowicz-Zagrodna – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Polskiej, Katedra Historii Języka Polskiego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Recenzenci
Stanisław Koziara (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej)
Ewa Woźniak (Uniwersytet Łódzki)

Redaktor Wydawnictwa UŁ
Danuta Bąk

Skład i łamanie
AGENT PR

Projekt okładki
Anna Lenartowicz-Zagrodna

Na okładce wykorzystano ryciny z Herbarza Marcina Siennika (1568)

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06725.14.0.M

Ark. wyd. 17,8; ark. druk. 26,875

ISBN 978-83-7969-551-5 (wersja papierowa)
ISBN 978-83-7969-552-2 (wersja elektroniczna)

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Słowo wstępne 11

Wykaz skrótów 17

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha" wobec druków z pierwszej połowy XVI wieku 19

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha" 21

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha" wobec stanu ówczesnej polszczyzny 55

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha" wobec edycji drugiej z 1541 roku 60

Fonetyka 65

Fonetyczne zróżnicowanie dwu edycji „Księgi Syracha". Ujęcie dialektalne 67

Oboczność powiadać / powiedać 69

Oboczność iL / eL 70

*Kontynuanty grup *zr', *sr'* 72

Mie, cie, sie / mię, cię, się 74

Kontynuanty sonantu ṛ' 76

*Kontynuanty grup *ir, *yr* 78

Mazurzenie 79

Inne cechy o charakterze regionalnym 80

Fleksja imienna 87

Fleksja rzeczownika 91

Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego 91

Celownik liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego 95

Miejscownik liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego 99

Wołacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego 103

Narzędnik liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego typu miłosierdzie 104

Dopełniacz liczby pojedynczej samogłoskowych rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego 106

Celownik liczby pojedynczej samogłoskowych rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego 109

Miejscownik liczby pojedynczej samogłoskowych rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego 111

Biernik liczby pojedynczej samogłoskowych rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego 112

Wołacz liczby pojedynczej samogłoskowych rzeczowników miękkotematowych rodzaju żeńskiego 113

Mianownik liczby mnogiej rzeczowników żywotnych rodzaju męskiego 114

Dopełniacz liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego 117

Celownik liczby mnogiej rzeczowników wszystkich rodzajów 119

Narzędnik liczby mnogiej rzeczowników wszystkich rodzajów 122

Miejscownik liczby mnogiej rzeczowników wszystkich rodzajów 125

Liczba podwójna rzeczowników wszystkich rodzajów 131

Fleksja przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków 135

Narzędnik liczby pojedynczej przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków rodzaju męskiego i nijakiego 135

Miejscownik liczby pojedynczej przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków rodzaju męskiego i nijakiego 137

Celownik liczby mnogiej przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków wszystkich rodzajów 139

Narzędnik liczby mnogiej przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków wszystkich rodzajów 140

Dopełniacz, celownik i miejscownik liczby pojedynczej przymiotników, imiesłowów przymiotnikowych i zaimków rodzaju żeńskiego 143

Formy proste i złożone przymiotnika i imiesłowu w funkcji orzecznika 144

Celownik liczby pojedynczej zaimka rodzaju męskiego i nijakiego jemu / mu 149

Biernik liczby pojedynczej rodzaju męskiego zaimka ji / jego / go 150

Fleksja werbalna 157

Wariantywność końcówki 1. osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego oraz przyszłego prostego 159

Czas przyszły złożony 160

Kontynuanty prasłowiańskiego perfectum 166

Wariantywność form trybu rozkazującego 2. i 3. osoby liczby pojedynczej 171

Tryb przypuszczający 175

Leksyka 183

Charakterystyka ilościowa słownictwa zabytku 188

Tabela rangowa 188

Współczynnik bogactwa leksykalnego 223

Przeciętna częstość haseł 228

Stosunek haseł częstych do rzadkich 228

Jakościowa charakterystyka relacji leksykalnych między polskim przekładem a łacińskim źródłem 233

Ekwiwalencja łacińsko-polska 234

Uniwerbalizacja i amplifikacja 249

Glosy i bliskoznaczne szeregi wyrazowe 251

Nadwyżki translatorskie 266

Jakość słownictwa „Księgi Syracha" na tle ówczesnej polszczyzny uwarunkowana frekwencyjnie 285

Wyrazy „Księgi Syracha" nacechowane dodatnio 288

Wyrazy „Księgi Syracha" nacechowane ujemnie 304

Składnia 313

Realizacja łacińskich konstrukcji składniowych 315

Accusativus cum infinitivo 317

Składnia comparativu 332

Passivum 345

Participium praesentis activi 351

Participium futuri activi 368

Gerundivum 369

Gerundium 371

Zamknięcie 377

Ciągłość istnienia przekładu Poznańczyka w szesnastowiecznej biblistyce 379

Poznańczyk a Leopolita 379

„Księga Syracha" a „Historia barzo cudna [...] *o stworzeniu nieba i ziemie"* 408

Uwagi końcowe 414

Bibliografia 417

Bibliografia podmiotowa 419

Bibliografia przedmiotowa 419

Słowniki, przewodniki i encyklopedie 428

Słowo wstępne

Przedmiotem niniejszego opracowania uczyniono dwie edycje *Księgi Syracha* przekładu Piotra Poznańczyka, pochodzące z pierwszej połowy XVI wieku: pierwszą wydaną w 1535 roku, drugą w 1541. Praca składa się z rozdziałów poświęconych polszczyźnie zabytku, w tym: normalizacji języka w zakresie grafii, fonetyki i fleksji, następnie leksyce (zarówno z punktu widzenia ekwiwalencji łacińsko-polskiej, jak i stosunku do szesnastowiecznego słownictwa) oraz składni (w relacji do tekstu źródłowego). Podniesiono również kwestię ciągłości istnienia *Księgi Syracha* w szesnastowiecznej biblistyce, głównie z nastawieniem na relacje między tłumaczeniem Poznańczyka a edycją *Księgi Syracha* zamieszczoną w Biblii Leopolity (1561).

Celem nadrzędnym jest monograficzny opis języka zabytku, ze szczególnym uwzględnieniem *editio princeps*. Otrzymane podczas analizy wyniki pozwolą określić, jaki był stopień normalizacji polszczyzny tegoż tłumaczenia (zwłaszcza na gruncie grafii i fleksji) na tle opisanych już tekstów z lat 30. XVI wieku i jak zmienił się w stosunku do stanu z początku lat 20. Dzięki porównaniu obu edycji będzie można zaobserwować status regionalizmów w obu zabytkach, a szerzej — w polszczyźnie. Na podstawie wyników uzyskanych podczas badania grafii, fonetyki i fleksji podjęta zostanie także próba ustalenia, gdzie wydrukowano edycję z 1535 roku, co z powodu braku karty z kolofonem stanowi dotychczas rzecz niewiadomą. Analiza leksyki zabytku wskaże następnie, czy jej dobór pozostawał w zgodzie z renesansowymi tendencjami rozwojowymi sfery leksykalnej, czy też słownictwa *Księgi Syracha* z tekstem źródłowym, zatem z Wulgatą, pozwoli określić stosowaną przez Poznańczyka metodę translatorską. Dokonana w ostatniej części rozprawy konfrontacja łacińskiego źródła i polskiego tłumaczenia pod kątem konstrukcji syntaktycznych przyniesie odpowiedź na pytanie o jakość składni przekładowej zabytku, a także o kierunki jej rozwoju w szesnastowiecznej polszczyźnie.

Z zestawienia wyników analiz w zakresie poszczególnych warstw języka wyłoni się pełny obraz leksykalny Poznańczykowej Księgi Syracha, zarówno z tymi elementami, które zakorzeniały go w nurcie ówczesnej tradycji przekładowej, jak i z tymi, które wyróżniały ten przekład na tle szesnastowiecznej produkcji literackiej. Najważniejsze pytanie, jakie zostanie tu postawione, będzie zatem dotyczyło jakości całościowo pojętego języka zabytku — w wymiarze immanentnym oraz w odniesieniu do innych ówczesnych tekstów. Praca ma w zamierzeniu autorki poszerzyć wiedzę na temat polszczyzny wysokiej klasy zabytków pochodzących z pierwszej połowy XVI wieku, która w przeciwieństwie do polszczyzny z drugiej połowy tego stulecia nie została jeszcze gruntownie przebadana.

Jako wiodącą wykorzystano w opracowaniu metodę monograficzną, polegającą na wszechstronnym opisie zabytku w formie jakościowej. Służy ona naukowemu zgłębieniu wyodrębnionych cech i elementów struktury języka oraz określeniu ich charakteru, sposobów funkcjonowania i rozwoju[1]. Pomocniczo odwoływano się również do innych metod naukowych: krytyki tekstu, metody porównawczej, analizy statystycznej, w tym metody reprezentacyjnej (polegającej na orzekaniu na temat całości na podstawie badanej próby z tejże całości pobranej)[2]. Z punktu widzenia chronologii zastosowane metody mają zarówno charakter synchroniczny (bowiem analizie poddano język utworu sam w sobie), jak i diachroniczny (ponieważ wyniki analizy synchronicznej ukazywano częstokroć na tle historycznego rozwoju polszczyzny)[3].

Należy dodać, że w niniejszej pracy posłużono się wydaniem reprintowym edycji *Księgi Syracha* z 1535 roku (zatem egzemplarzem uppsalskim)[4] oraz egzemplarzem edycji z 1541 roku, znajdującym się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej (sygn. Cim. 0.86).

---

1 Zob. J. Apanowicz, *Zarys metodologii prac dyplomowych i magisterskich z organizacji i zarządzania*, Gdynia 1997, s. 39–40; T. Michalski, *Statystyka. Podręcznik*, Warszawa 2004, s. 24.

2 Zob. J. Apanowicz, *dz. cyt.*, s. 45.

3 Zob. I. Bajerowa, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski" 1969, nr 49, s. 85–87.

4 Zob. *Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone w przekładzie Piotra Poznańczyka*, wstęp i oprac. I. Kwilecka, Poznań 2006 [reprint edycji z 1535 roku].

Książka stanowi skróconą wersję rozprawy doktorskiej, napisanej w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. Danuty Bieńkowskiej i obronionej w czerwcu 2012 roku. W 2013 roku ukazała się w Wydawnictwie Uniwersytetu Łódzkiego transkrypcja *Księgi Syracha* (ss. 162)[5], zawierająca — tytułem wstępu — informacje o powstaniu i dziejach tego przekładu, rys biograficzny Piotra Poznańczyka oraz typograficzny opis obu edycji. Obecnie, już bez informacji historycznoliterackich, przedłożone zostaje językowe opracowanie tegoż zabytku. Za merytoryczną pomoc w przygotowaniu niniejszej publikacji składam serdeczne podziękowania pani promotor oraz recenzentom: pani prof. Ewie Woźniak i panu prof. Stanisławowi Koziarze, za pomoc finansową — panu dziekanowi prof. Piotrowi Stalmaszczykowi.

5 Zob. *Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka*, opracowanie i transkrypcja zabytku A. Lenartowicz-Zagrodna, Łódź 2013.

Wykaz skrótów

∅ — brak łacińskiego odpowiednika
A. — accusativus, biernik
Abl. abs. — składnia ablativus absolutus
ACI — składnia accusativus cum infinitivo, biernik z bezokolicznikiem
act. — activum, strona czynna
adi. — adiectivus, przymiotnik, przymiotny
adv. — adverbialis, przysłówek, przysłówkowy
an. — animalis, rodzaj męskożywotny
Ar. — Argumentum, streszczenie rozdziału
bezosob. — forma bezosobowa
compar. — comparativus, stopień wyższy przymiotnika lub przysłówka
con. — coniunctivus, tryb przypuszczający
D. — dativus, celownik
Ded. — dedykacja
dk. — czasownik dokonany
dual. — dualis, liczba podwójna
f. — femininum, rodzaj żeński
fut. — futurum, czas przyszły
G. — genetivus, dopełniacz
I. — instrumentalis, narzędnik
imperat. — imperativus, tryb rozkazujący
inan. — inanimalis, rodzaj męskonieżywotny
ind. — indicativus, tryb oznajmujący
inf. — infinitivus, bezokolicznik
L. — locativus, miejscownik
m. — masculinum, rodzaj męski
n. — neutrum, rodzaj nijaki
N. — nominativus, mianownik
ndk. — czasownik niedokonany

part. — participium, imiesłów
pass. — passivum, strona bierna
pl. — pluralis, liczba mnoga
plusquamperf. — plusquamperfectum, czas zaprzeszły
Pm. — przedmowa
positiv. — positivus, stopień równy przymiotnika lub przysłówka
praes. — praesentis, czas teraźniejszy
praet. — praeteritum, czas przeszły złożony
sg. — singularis, liczba pojedyncza
SPXVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku*
SSt. — *Słownik staropolski*
superl. — superlativus, stopień najwyższy rzeczownika lub przysłówka
V. — vocativus, wołacz

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha" wobec druków z pierwszej połowy XVI wieku

Grafia pierwszej edycji „Księgi Syracha”

Za datę otwierającą historię polskojęzycznego drukarstwa uznaje się rok 1506, w którym Jan Haller wytłoczył tekst *Bogurodzicy* jako dodatek do łacińskiego *Statutu* Jana Łaskiego. Pierwsze, publikowane od tego czasu polskie wydawnictwa były w przeważającej mierze niedużymi i niesamodzielnymi tekstami, dołączanymi do dzieł obcojęzycznych. Z racji podrzędnego znaczenia tych dodatków wobec głównego dzieła, niewiele uwagi przykładano do opracowywania ich grafii. W efekcie odzwierciedlają one jeszcze stan grafii rękopiśmiennej[1]. Za determinantę w szczególny sposób pobudzającą do rozważań na temat sposobu oddawania polskich głosek należy uznać wydanie pierwszej samodzielnej polskiej książki — *Raju dusznego* autorstwa Biernata z Lublina (Florian Ungler, Kraków 1513)[2]. Z tą publikacją trzeba z dużym prawdopodobieństwem wiązać fakt, że właśnie u Unglera ukazał się pierwszy traktat ortograficzny Stanisława Zaborowskiego (Kraków 1514), świadczący o dostrzeganej już wówczas potrzebie modernizacji polskiego systemu graficznego.

Początek narodzin nowożytnej polskiej grafii wyznacza rok 1521, kiedy to zaczęto regularnie wydawać samoistne książki w rodzimym języku. Można tu wymienić takie pozycje, jak: *Rozmowy, ktore miał krol Salomon mądry z Marchołtem...* Jana z Koszyczek, *Eklezjastesa* w przekładzie Hieronima Spiczyńskiego, *Historyję o szczęściu a o swejwoli*, *Księgi św. Augustyna* oraz *Żywot Pana Jezu Krysta* (w wydaniu Unglera oraz Wietora). Zwiększenie wielkości nakładu wobec książek rękopiśmiennych, posiadających zwykle nieliczne kopie, do 500–800 egzemplarzy, spowodowało znaczne poszerzenie

1 Zob. W. Wydra, W. Rzepka, *Niesamoistne drukowane teksty polskie sprzed roku 1521 i ich znaczenie dla historii drukarstwa i języka polskiego*, [w:] *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 263–288.

2 Zob. *tamże*, s. 308.

kręgu odbiorców o osoby mniej biegłe w sztuce czytelniczej. Produkcje dużych objętościowo (w porównaniu z drukami niesamoistnymi) pozycji oraz chęć przedłożenia odbiorcy w miarę możliwości spójnego tekstu (zatem również opracowanego pod względem grafii) wymagały od drukarzy ustalenia jednolitego systemu graficznego[3]. W latach 20. XVI wieku wykształciły się w związku z tym dwa konkurencyjne ośrodki redaktorskie — jeden związany z drukarnią Floriana Unglera i kształtowany przez Jana Sandeckiego, drugi z oficyną Hieronima Wietora i rozwijany przez Jana z Koszyczek[4]. W przypadku zapisu większości głosek redaktorzy (ci wymienieni oraz pracujący w innych oficynach) doprowadzili do znacznego podwyższenia lub całkowitego ustalenia pisowni, nadal jednak kwestiami wymagającymi rozwiązania pozostawały:

1. Głoski [*j*], [*y*], [*i*] z uwzględnieniem pozycji nagłosowej, śródgłosowej i wygłosowej oraz *i* spójnikowego;

2. Szeregi [*s*], [*z*], [*c*], [*ʒ*]; [*ś*], [*ź*], [*ć*], [*ʒ́*]; [*š*], [*ž*], [*č*], [*ǯ*] oraz grupy spółgłoskowe [*ść*], [*šč*];

3. Oznaczanie miękkości głosek (oprócz [*ś*], [*ź*], [*ć*], [*ʒ́*], uwzględnionych w grupie 2);

4. Rozróżnianie [*l*]–[*ł*], [*w*]–[*u*]–[*v*];

5. Zapisywanie nosówek;

6. Kreskowanie samogłosek pochylonych[5].

Po niespełna 15 latach od rozpoczęcia zintensyfikowanych działań na rzecz ujednolicenia polskiego systemu graficznego

3 Zob. I. Bajerowa, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980, s. 10; W. Książek-Bryłowa, *Uwarunkowania społeczne normy językowej w XVI wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 1986, nr 32, s. 139–143.
4 Zob. T. Lisowski, *Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji*, Poznań 2001, s. 101–103; tenże, *Ślady graficznej tradycji rękopisów w dwu edycjach „Żywota Pana Jezu Krysta" Baltazara Opeca z 1522 roku*, „Slavia Occidentalis" 1994, nr 51, s. 65–73.
5 Zob. K. Kamińska, *Pisownia druków polskich XVI wieku*, „Prace Polonistyczne" 1953, nr 11, s. 9–10.

w nieznanej nam dziś oficynie ukazała się *Księga Syracha* przekładu Piotra Poznańczyka. Wydaje się więc zagadnieniem godnym zbadania to, w jaki sposób (i czy w ogóle) grafia tego zabytku odbiega od stanu reprezentowanego przez wcześniejsze polskie druki. Celem podjęcia badań nad grafią pierwszej edycji Poznańczykowego przekładu są zatem: po pierwsze opis płaszczyzny pisowniowej zabytku pod kątem stopnia jej normalizacji oraz wariantywności (co zostanie dokonane na bazie materiału wyekscerpowanego z pełnego korpusu); po drugie konfrontacja tego stanu ze stanem grafii druków z lat 20. XVI wieku; po trzecie zaś porównanie grafii edycji pierwszej z grafią edycji drugiej. Należy tu wyraźnie podkreślić, że nie jest celem niniejszego rozdziału pełny opis płaszczyzny pisowniowej wydania z 1541 roku, a jedynie konfrontacja wybranych jej elementów ze stanem grafii notowanym w edycji pierwszej. Być może w efekcie docierania do tak sformułowanych celów przybliżymy się również do odpowiedzi na pytanie o miejsce publikacji pierwszej edycji zabytku i o słuszność zakładanej daty jego wydania (1535). Druk ten nie posiada bowiem karty z kolofonem, zaś opatrzona datą dzienną dedykacja (*Dano w Lublinie XVI dnia księżyca lutego, lata od narodzenia Bożego MDXXXV*), pozostająca obecnie jedynym źródłem wiedzy na temat roku ukazania się tegoż dzieła, takiej pewności nie daje.

Należy także zaznaczyć, że celem naszym jest opisanie głównych tendencji graficznych edycji datowanej na rok 1535, jednak opis ten nie będzie miał charakteru czysto frekwencyjnego. Podjęcie takiej decyzji motywuje się faktem, że niektóre spośród zapisów głosek nie pozwalają z całą pewnością orzekać o fonetycznej wartości wyrazów. Na przykład, czy wygłosową literę w zaimku zwrotnym *ſie* traktować jako [e] czy jako nosówkę [ę], jeśli w tekście pojawiły się nieliczne przykłady zapisu tego wyrazu z nosówką *ſię*? Czy litera *y* w zapisie *przymuy* oznacza wyłącznie głoskę [*y*], czy połączenie [*yj*], skoro w innym miejscu pojawia się przykład analogicznego zapisu *nieprzyaćiel*, którego odczytanie nie sprawia już kłopotu? To tylko niektóre spośród pojawiających się problemów. W związku z tym przy obliczeniach statystycznych należałoby w takich miejscach dokonywać arbitralnych rozstrzygnięć, nie zawsze zgodnych z rzeczywistością tekstową. Z podanych tu powodów wartości liczbowe będzie się uwzględniało jedynie

w przypadkach niebudzących wątpliwości. Wówczas analiza grafii zabytku polegać będzie na określeniu stopnia normalizacji poszczególnych głosek, rozumianej jako oddawanie danej głoski w określonej pozycji za pomocą stałego literowego odpowiednika. Progi, które określają stopień graficznej stabilności poszczególnych głosek, przyjęto za Wojciechem Rzepką[6]. Wedle tego badacza, jeśli stałość oddawania danej głoski za pomocą danej litery mieści się w przedziale 95–100%, można mówić o pełnej normalizacji; w przedziale 75–94% mamy do czynienia z niepełną normalizacją; przedział 51–74% określa się mianem wstępnej normalizacji; stan poniżej 50% oznacza brak normy. Mamy jednocześnie świadomość istnienia innych propozycji rozłożenia tej skali[7], jednak przyjmujemy skalę Wojciecha Rzepki, ponieważ wykorzystał ją również Tomasz Lisowski[8] w pracy, do której będziemy odnosić wyniki obliczone dla *Księgi Syracha*. Rezygnuje się natomiast ze stosowanych przez Lisowskiego[9] terminów: grafem[10], alograf[11], homograf[12] i fonograf[13].

---

6 Zob. W. Rzepka, *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*, Poznań 1985, s. 18.

7 Zob. I. Bajerowa, *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski" 1980, nr 60, s. 111; W. Książek-Bryłowa, *Warianty fleksyjne w historii języka polskiego*, [w:] T. Skubalanka, W. Książek-Bryłowa, *Wariantywność polskiej fleksji*, Wrocław 1992, s. 143–147.

8 Zob. T. Lisowski, *Grafia druków polskich...*, s. 96.

9 Zob. *tamże*, s. 16–18.

10 *Grafem* — graficzne odwzorowanie głoski niezależnie od kształtu wykorzystanej litery, czyli wariantu graficznego; to przełożenie warstwy dźwiękowej na pismo; nie bierze się tu pod uwagę na przykład tego, czy głoskę [*s*] zapisano przez *s* czy przez *ſ* — liczy się wyłącznie fakt jej zapisania.

11 *Alograf* — wariant graficzny grafemu, zatem zapis fonemu, uwzględniający kształt tudzież formę zastosowanej litery; np. dla głoski [*s*] istnieją dwa alografy: A1: *s* oraz A2: *ſ*. Może on zależeć od pozycji głoski w wyrazie (wygłos, nagłos) lub od jej otoczenia przez inne głoski, stąd też podział na *alograf prymarny* (występujący najczęściej) i *sekundarny* (notujący niższą frekwencję), a także *pozycyjny prymarny* (występujący najczęściej w danym otoczeniu) oraz *pozycyjny sekundarny* (notujący niższą frekwencję w danym otoczeniu).

12 *Homograf* — odwzorowanie za pomocą tego samego zapisu różnych głosek; np. zapis głosek [*ś*] oraz [*s*] przez literę *ſ*.

13 *Fonograf* — alograf o częstotliwości występowania na poziomie co najmniej 95%, wskazujący na pełną normalizację zapisu danej głoski.

Głoski [*a*] *oraz* [*å*]

W druku rozróżnia się samogłoskę [*a*] jasną od pochylonej, w ten sposób, że kreskuje się [*a*] jasne, bez kreski pozostawia [*a*] pochylone. Przykłady[14]:

- Głoska [*a*], litera *á*: *czáſu* 2, 2; *á* 2, 2; *páná* 2, 7; *ábyś* 5, 14; *ábowiem* 5, 4; *Pámiątkę* 10, 21; *opátrzny y náuczony* 10, 28; *Niewzgárdzáć* 10, 26; *ráduią* 11, 16; *nápełni* 15, 5; *człowieká* 15, 9; *pánuiący* 15, 10; *iáśnieyſſego nád* 17, 30; *ćiáło* 17, 30; *niebá* 17, 31; *ná* 18, 1; *niewiáſtá* 26, 10; *Náuká* 26, 17, *niewiáſtámi* 1, 16; *záchowánie przykazánia* 32, 27; *żoná* 25, 1; *nádzieiá* 34, 1; *mężá* 34, 1; *drogomá* 2, 14; *Studnicá* 1, 5.

- Głoska [*å*], litera *a*: *żadny* 2, 11; *znaczyſtszey* 35, 4; *brácia* 34, 27; *żądza* 6, 37; *rozsieway* 7, 3; *day* 7, 27; *ſkłaniay* 7, 25; *ſpowiaday* 17, 26; *Niepowtarzay* 19, 7; *Sędzia* 10, 1; *roża* 39, 17; *vſlyſſawſſy* 25, 25; *ſtawſſyſie* 6, 28; *nabożnoſć* 1, 17; *nabożeńſtwá* 1, 26; *nawyſſe*^{v} 4, 11; *napierwei* 4, 18; *namocnieyſſego* 24, 34; *cudna* 15, 9; *ſmyſlna y milcząca* 26, 18.

Konsekwencja w rozróżnianiu wskazanych głosek jest bardzo duża, toteż można stwierdzić, że lokuje się w przedziale pełnej normalizacji tekstowej.

Głoski [*e*] *oraz* [*é*]

W druku nie rozróżnia się samogłoski [*e*] jasnej od pochylonej, w związku z czym realizowane są za pomocą tego samego znaku litery *e*. Przykłady:

- Głoska [*e*], litera *e*: *dzień* 1, 19; *ſie* 1, 25; *záſie* 8, 2; *niebo* 16, 18; *ieſt* 16, 9; *że* 19, 25; *ziemię* 24, 6; *ſwoie* 24, 2; *niewiáſtą* 25, 23; *łamie* 28, 21; *Wiele* 28, 22; *weń* 28, 27;

14 Analizy występowania głosek jasnej i pochylonej dokonano w obrębie tych kategorii gramatycznych, które wymienia w swym opracowaniu Tomasz Lisowski (*Grafia druków polskich...*, s. 22–24).

tobie 30, 12; *niewiele* 32, 13; *błogoſláwieńſtwie* 33, 17; *zlutuie* 34, 23; *omyie* 34, 30.

- Głoska [é], litera *e*: *wielkiey* 16, 17; *ſwego* 16, 11; *zlutowánie* 17, 28; *dobrowolnego* 20, 4; *otworzenie* 20, 15; *Szalonemu* 20, 17; *opatrznemu* 21, 24; *mocnego* 21, 25; *ſſalonego* 21, 25; *też* 22, 15; *ſmyslnego* 22, 20; *wſſelkiey* 24, 9; *ſpokoynemu* 25, 27; *ſwemu* 25, 32; *twego* 30, 13.

Głoski [o] *oraz* [ó]

W druku nie rozróżnia się samogłoski [o] jasnej od pochylonej, w związku z czym realizowane są za pomocą tego samego znaku litery o. Przykłady:

- Głoska [o], litera *o*: *komu* 41, 28; *złoſćiach* Ar. 42; *Bożey* 41, 24; *ſromay* 41, 24; *od* 41, 25; *roſkoſſach* 37, 4; *ſmiáłoſći* 37, 3; *twoich* 37, 6; *tobie* 37, 11; *pogorſſenia* 32, 25; *niego* 32, 19; *człowiek* 32, 21; *boiáznią* 32, 23; *ſobie* 37, 34.

- Głoska [ó], litera *o*: *ktorzy* 28, 27; *włocznią* 29, 17; *ſynow* 30, 7; *nieukrocony* 30, 8; *vpádow* 31, 39; *niemow* 31, 42; *Dárow* 34, 23; *wiekow* 36, 19; *ktory* 38, 15; *odwrocenia* 41, 25; *corki* Ar. 42.

Głoski nosowe [ǫ] *oraz* [ę]

W druku bardzo konsekwentnie zaznacza się obecność samogłosek nosowych. Pierwsza ma graficzną postać litery *ą* (ok. 1500 użyć), druga litery *ę* (ok. 1530 użyć). Sporadycznie zdarzają się przykłady pominięcia znaku diakrytycznego, co przy zdecydowanej przewadze zapisów z tymże znakiem diakrytycznym należy wiązać z omyłką zecera. Przykłady:

A. Głoska [ǫ]:

- Litera *ą*: *gorącoſći* 18, 16; *mąż* 14, 22; *ſlucháiąc* 14, 24; *rozumieiąc* 14, 23; *początku* 24, 14; *wiárą* 27, 18;

oblicznoſćią 27, 26; *opuſſczáią* 28, 27; *miłuiących* 29, 24; *błąkáli ſie* 29, 25; *nawiętſſą* 29, 30; *potrzebą* 29, 34; *nárządz* 29, 33; *ſąd* 29, 26; *Mądroſći* 39, 1.

- Litera *á*: *gorácoſći* 14, 27.
- Litera *a*: *ſſyię twárda* 33, 32.
- Dwuznak *am*: *pilnoſćią iákam nawiętſſą mogł* Ded.

B. Głoska [ę]:

- Litera *ę*: *gęſli* 40, 21; *częſći* 41, 26; *przeniknęłám* 24, 8; *będę* 24, 11; *zwięzáć* 27, 23; *będzie* 28, 27; *ięzyká* 28, 21; *niewdzięczne* 29, 32; *ziemię* 40, 1; *imię* 39, 41; *wężowie* 39, 36.
- Litera *e*: *proſſe* Pm.

Głoski [*i*], [*y*], [*j*]. *Realizacja połączenia głosek* [*ij*], [*yj*] *oraz* [*ji*]

Rozróżnianie głosek [*i*] oraz [*y*] stanowiło jeden z najbardziej palących problemów polskiego piśmiennictwa, zaistniały w średniowiecznej tradycji rękopiśmiennej i nierozwiązany jeszcze w pierwszej fazie rozwoju rodzimego drukarstwa. Powodów jego powstania upatruje się przede wszystkim w graficznych właściwościach języka łacińskiego, na którym polscy pisarze i gramatycy mocno się wzorowali, dostrzegając fonetyczną zbieżność między głoskami polskimi i łacińskimi. Jeśli zaś wymowa głosek w tych językach była taka sama, to w sposób analogiczny jak w łacinie należało również polskie głoski zapisywać. Problem polegał na tym, że typowa dla polszczyzny głoska [*y*] nie była typowa dla łaciny, w związku z czym występujące w tym języku zapisy z literą *y* (z reguły obce, greckie) czytano tak samo jakby zawierały głoskę [*i*]. Doszło zatem pod wpływem łaciny do zbliżenia w świadomości polskich użytkowników języka głoski [*y*] do [*i*], co z kolei spowodowało ich mieszanie na płaszczyźnie graficznej. Dowodzi tego chociażby pojawienie się w traktacie ortograficznym Stanisława

Zaborowskiego propozycji zapisu głoski [*y*] jako *î*[15]. Ponadto tę graficzną trudność pogłębiło twardnienie głosek historycznie miękkich [*š*], [*ǯ*], [*ž*], [*č*], [*ř*], przez co pierwotnie towarzysząca im głoska [*i*] ustępowała głosce [*y*][16]. Zatem głoska [*i*], a także głoska [*y*] miały w szesnastowiecznej polszczyźnie odpowiedniki literowe *i* oraz *y*.

W analizowanym zabytku obserwuje się konflikt oznaczeń literowych dla obu wskazanych głosek, jednak w dużej mierze jego natężenie uzależnione jest od otoczenia i pozycji danej głoski w wyrazie.

1. *Głoska* [*i*]

Oddawana jest w tekście przez litery *i* oraz *y*, ze zdecydowaną przewagą zapisu pierwszego. Grafia tej głoski w poszczególnych pozycjach przedstawia się następująco:

A. Jako spójnik pojawiła się blisko 800 razy, w tym zapisana przez literę *y* została ok. 795 razy, zaś przez literę *i* 2 razy, co sprawia, że możemy mówić w tym przypadku niemal o całkowitej konsekwencji zapisu. Przykłady:

- Litera *y*: *wuczynku y w mowie y we wſſelkiey ćierpliwoſći* 3, 9; *czáſu pomſty y obwiedzieniá* 5, 1; *ſćiąga ſie y obráca* 8, 3; *nie byway y vſtawiczny* 9, 4; *ábyś niezginął y ty y dziedzictwo twoie* 9, 6; *Według ſędziego ludu y ſłużebnicy iego* 10, 2; *ábowiem y nawyſſy má wnienawiſći grzeſzniki* 12, 3; *radę y ięzyk y oczy y vſſy y ſerce dał im* 17, 5.

- Litera *i*: *Boiazń bożá ieſt chwałá y chwálebnoſć y weſele / i koroná rádoſći* 1, 11; *ták i ten ktori czći mát*[*kę ſwoię*] 3, 5.

15 Zob. *tamże*, s. 37–39.

16 Zob. S. Rospond, *Dyspalatalizacja głosek funkcjonalnie miękkich*, „Język Polski" 1953, nr 33, s. 368–375; K. Chłędowska, *Dyspalatalizacja spółgłosek funkcjonalnie miękkich w niektórych zabytkach staropolskich*, „Język Polski" 1953, nr 33, s. 376–378; J. Neuls, *Dyspalatalizacja spółgłosek funkcjonalnie miękkich w „Żołtarzu" Wróbla*, „Język Polski" 1953, nr 33, s. 378–380.

B. W pozycji nagłosowej samogłoskę [*i*] wynotowano ok. 300 razy[17]. We wszystkich zapisach ma ona postać litery *i*. Przykłady:

- Litera *i*: *iżem przełożył* Ded.; *inſſą zaſługą* Ded.; *ich* Pm.; *inſſych* Pm.; *ile* Pm.; *iż* Pm; *imienia* 6, 23; *Day im czeſć* 34, 7; *imieniu* 51, 2; *iżem máło prácował* 51, 35; *izali* 46, 5; *iſkrá* 42, 23.

C. W śródgłosie jako ośrodek sylaby badana samogłoska wystąpiła ponad 2110 razy, uzyskując niemal bezwyjątkowo postać litery *i*; odstępstwa pojawiają się sporadycznie. Przykłady:

- Litera *i*: *vſtáwiczne* 33, 24; *wſſytkich* 33, 23; *nich* 40, 10; *záiſte* 42, 14; *oblicznoſći* 21, 2; *pirwſſe* 21, 1; *vbogich* 22, 5; *moich* 24, 13; *opiła* 26, 11; *ſtudnicy* 26, 15; *gliny* 33, 10; *poniżył* 33, 12; *wino* 33, 17; *licz* 42, 7; *znim* 44, 21; *ſwoich* 21, 20; *bliſkiey* 26, 15.

- Litera *y*: *wychrze* 11, 36; *Wy ktorzy ſie boyćie páná Bogá* 2, 7; *Ktorzy ſie boyćie Bogá* 2, 8.

D. W pozycji wygłosowej samogłoska [*i*] pojawiła się ponad 775 razy, w tym z konsekwencją sięgającą niemal 100% oddana została za pomocą litery *i*; zapisy przez literę *y* pojawiały się sporadycznie. Przykłady:

- Litera *i*: *niſzli* 31, 21; *drogi* 42, 2; *myſli* 42, 20; *boi* 21, 7; *mi* 22, 13; *wſſytki* 33, 15; *Synowi* 33, 20; *ſlodki* 37, 22; *człowiekowi* 41, 1; *wagi* 42, 4; *nićiámi* 45, 13; *męki* 21, 11; *zbytni* 21, 18.

- Litera *y*: *Ktory ſie boy Bogá* 3, 7; *ſtrzeż ſie pilnie ſluchowy twemu* 13, 16; *Sludze ſmyſlnemu wolny (alias ſynowie) będą ſlużyć* 10, 28[18].

17 Wartość podana bez uwzględnienia inicjałów.

18 Należy zapis *wolny* czytać jako *wolni*, tak bowiem wynika z liczby orzeczenia, następnie z formy glosowanej oraz z łacińskiej pluralis *servo sensato liberi servient*.